

O **golpe de estado de Primo de Rivera** o 12 de setembro de 1923 e a posterior ditadura deste xeneral e terratenente andaluz foron valorados benevolmente pola historiografía académica ao comparar ese réxime coa feroz ditadura franquista. Estes, pola súa banda, mitificaron o Directorio como “años venturosos del glorioso general Primo de Rivera de buena administración: seis años ejemplares de victorias marroquíes, de paz y de progreso” segundo afirmou o propio Franco en 1942 (cit in Preston, 2019: 250). É o mesmo, ao cabo, que fixeron Juan Linz e outros apoloxetas da ditadura franquista como un réxime [só] autoritario que favoreceu a rexeneración económica mantendo o orde social. A realidade foi ben distinta como demostra Paul Preston na súa recente reflexión sobre a corrupción, a incompetencia política e a división social en España dende 1874 ata o presente (*Un pueblo traicionado*, Debate, 2019). No capítulo dedicado á ditadura de Miguel Primo de Rivera salienta que esta se caracterizou por:

1. O interese dos golpistas e do propio Rey Afonso XIII en evitar que se reunisen o Consejo Supremo de Guerra y Marina (15 de setembro) e a comisión parlamentaria (20 de setembro) que revisarían as responsabilidades dos militares no desastre de Annual e o Expediente Picasso que o propio Primo quixo confiscar e salvou Bernardo Mateo Sagasta (sobriño de Praxedes Mateo Sagasta e deputado por Caldas de Reis).
2. A institucionalización dunha nova corrupción que favorecía aos oligarcas e empresarios ben relacionados co ditador e cos seus aíns. O caso de Juan March (dono de Transmediterránea e contrabandista de tabacos que tiña a sueldo, entre outros, a A. Lerroux e pagaba as xoias da raiña) resultou escandaloso porque trasladaron a xuíces para que saíse absolto das acusacións, poidese volver a España e seguise facendo lucrativos negocios co abastecemento das tropas en Marrocos e o monopolio do petróleo
3. A escasa exemplaridade do propio dictador coa súa vida persoal gobernando ao xeito *campechano* dos donos de cortijos andaluces:
 - a) Admitía que procuraba a compañía de cabareteras, mesmo pagando, e favorecíaa cando eran enxuizadas. O caso da *Caoba*, prostituta detida por tráfico de morfina e cocaína, denunciado por Unamuno provocou o súa destitución como vicerreitor e catedrático de U. de Salamanca e o seu desterro a Forteventura (Preston, 2019: 199).
 - b) Redactaba *notas oficiosas* cando volvía bébedo de xoldra, que a prensa publicaba obrigatoriamente ao día seguinte:

- “Podrá ser cualquiera el origen inicial de la cuantiosa fortuna de este señor [Juan March] pero desde que advino el Directorio la puso a su disposición para cuantos fines patrióticos o benéfico se le solicitara” (nota oficiosa do 5-VII-1929 reproducida en Preston, 2019: 206).
- “Ya metidos en ese camino [mercar pesetas no canto de vendelas e comprar dólares e libras exterlinas nos mercados internacionais en 1929] actuamos como el jugador que pierde y va al desquite” (Cit in Preston, 2019: 235)
- O 9-I-1930 afirmaba que había tres razóns para a devaluación da peseta nos mercados internacionais: “económicas, políticas e imponderables” (Prestón, 2019: 235)¹.

c) Actuou arbitrariamente favorecendo aos amigos e perseguindo aos que o criticaron, por exemplo:

- A Santiago Alba porque intentara impor un imposto especial aos industriais que se beneficiaron nas exportacións durante a grande guerra de 1914/17, procurou recortar os gastos do intervencionismo militar no Rif e denunciaba os favores do goberno ao contrabandista Juan March e as súas empresas monopolísticas como Transmediterránea e Petroleos Porto Pi da que sairá Campsa (Preston, 2019: 187-189).
- A Ángel Ossorio y Gallardo porque denunciara en carta privada a Antonio Maura que: “la inmoralidad y la barbarie cunden por todas partes de modo vergonzoso. Ya habrá visto Ud. la adjudicación sin subasta ni concurso del servicio telefónico donse se asegura que ha entrado ¡de abogado! El joven hijo del dictador con 25.000 pesetas de sueldo”².
- Favoreceu a compañeiros do Exército, parentes e amigos políticos con altos cargos públicos e en monopolios que lles permitían cobrar 2 soldos ao mesmo tempo... e trasladou aos xuíces que intentaron examinar eses casos de corrupción (Preston, 2019: 207).

4. A permanencia do terrorismo de estado contra os anarquistas co xeneral Martínez Anido organizando, dende o Ministerio de Gobernación, asasinatos selectivos que provocasen a reacción violenta destes e falsos atentados para xustificar a represión. O resultado foi a creación da Federación Anarquista Ibérica dentro da CNT en 1927.

¹ Tamaño disparate foi superado, ampliamente, por Franco xustificando co “contubernio rojo judeo masónico” e coa “pertinaz sequía” o terrible fracaso da política económica autárquica que arrasou a sociedade española con case vinte anos de racionamento que produciron fame, estraperlo e atraso económico como veremos no tema correspondente.

² Refírese a José Antonio Primo de Rivera que contaba 21 anos e rematara a carreira de Dereito. Este favoritismo e o feito de que a ditadura interceptara a correspondencia persoal desacreditouna ante abogados e xuristas (Preston, 2019: 200).

5. O intento de consolidación creando estruturas políticas e organizativas semellantes ás da ditadura fascista de Mussolini. O propio Rey e Primo loubaron tanto ao ditador italiano na viaxe que fixeron a Italia en novembro de 1923 que a prensa francesa alcumou ao Borbón “rei coa camisa negra” (Prestón, 2019: 198). Porén, a Unión Patriótica nunca tuvo unha implantación territorial sólida e o Somatén actuou arbitrariamente en Cataluña sin extenderse ao resto do estado (Preston, 2019: 213).

6. O loubado capítulo da *cirurxía de ferro* do corrupto sistema política baseado no falseamento das eleccións grazas ao clientelismo é outro **mito** alimentado polos propagandistas daquela ditadura pois:

a) Os detidos por corrupción e malversación de fondos públicos só pagaron pequenas multas e moitos deles reintegráronse nas administracións municipais a pesares da retórica do ditador que publicou notas como a seguinte:

“Para repetir las compras de votos, las falsedades en el censo y las violencias de las últimas décadas y de todas las elecciones que conocemos no hemos derrocado toda una política de la que el país abominaba porque lo había sumido en el excepticismo y lo abocaba a la ruína” (ABC 14-XI-1923, cit in Preston: 2019: 198).

b) Os delegados gubernativos favoreceron o establecemento de novas redes clientelares afíns ao Directorio e á Unión Patriótica... ou foron destituídos cando se enfrontaron aos poderosos caciques provinciais que eran afíns ao Directorio. Por exemplo, en Cádiz aseguraron o control político da provincia para os parentes do propio ditador encabezados polo seu curmán José María Pemán e o almirante Ramón de Carranza, marqués de Villapesadilla (Prestón, 2019: 197).

Como resultado de todo iso, a corrupción institucionalizada polo ditador e os seus secuaces superou amplamente a do réxime liberal da Restauración e anuncia xa a que caracterizará ao Franquismo.

7. Primo opuxerase ao intervencionismo en Marrocos pola insostible sangría económica e humana que supuña e enfrontouse valentemente á insubordinación dos oficiais africanistas, liderada polo comandante Franco da Legión. Visitou o protectorado en xullo de 1924 e nos discursos da famosa cea con menú a base de ovos espetouilles: “¿vosotros no creereis que disfrutais del monopolio del patriotismo?”. Por presións do Rey aceptou a pretendida solución do conflito marroquí, co desembarco de Alhucemas en alianza con Francia. A victoria sobre Abd El Krim produciuse porque o caudillo rifeño cometeu a torpeza de invadir o protectorado francés en abril de 1925, a destrución das

aldeas rifeñas ametralladas pola aviación e arrasadas con bombas incendiarias, de fogsfeno, cloro e gas mostaza (Preston, 2019: 217). Ese éxito permitiulle renovar os seus poderes constituíndo un Directorio Civil co apoio do Rey Afonso XIII.

8. O programa *rexeneracionista* de construción de vivendas sociais, obras públicas como regadíos, portos, aeroportos, liñas ferroviarias e de comunicacións que favoreceran o desenvolvemento industrial foi a mellor herdanza do Directorio. Presenta, tamén, moitas sombras xa que:

a) As empresas tiveron que sobornar aos próceres do réxime ou ao propio Rey que gastaba en casinos e *amigas* máis do asignado polo Goberno e avalou ante este ás que financiaban as súas festas segundo denunciou V. Blasco Ibañez (Preston, 2019: 194 e 211). Outras empresas aceptaron como altos cargos con elevados salarios aos parentes e amigos do ditador e dos seus ministros.

Esas denuncias da incompetencia e corrupción de Primo, o Rey e os seus secuaces foron aparecendo en revistas como *Hojas Libres*, publicada en Francia e vendida de contrabando en España e desacreditaron o pretendido rexeneracionismo da ditadura.

b) O control do Estado sobre as novas empresas e, sobre todo, os monopolios creados fomentaron a corrupción que favoreceu aos aliados de Primo de Rivera:

- Transmediterránea de Juan March recibiu subvencións governativas o mesmo que as empresas que participaron na construción de novas redes ferroviarias.
- Ministros e altos cargos tiñan accións nesas empresas. Por exemplo, José Calvo Sotelo, ministro de Facenda, nos bancos de Cataluña e Central cuxo consello de administración presidiu cando deixou o goberno (Preston, 2019: 204).
- O Banco Urquijo, o Hispano Americano, o marqués de Comillas e o conde Güell favoreceron a a ITT estadounidense para crear Telefónica a cambio de sobornos.
- O propio Calvo Sotelo encargouse de que a Shell e a Standard Oil fracasasen na súa expansión en España favorecendo o monopolio da petrolera Porto Pi de Juan March con Campsa. O estado endebedouse coa Banca Rothschild para indemnizar ás petroleiras expulsadas no mercado español e acabou pagando 53.565.000 pesetas, pero Campsa empregou a amigos e parentes dos ministros como denunciaron, en 1934, o socialista Indalecio Prieto e o ministro radical de Facenda, por exemplo: o sogro de Martínez Anido e outro amigo del foron nomeados inspectores provinciais de monopolio, o mesmo que o fillo do xeneral Sanjurjo en Zaragoza e o propio ditador en León (Preston, 2019: 205 e 206).

O labor do maurista José Calvo Sotelo como director xeral da administración cun equipo de técnicos da Asociación Nacional Católica de Propagandistas entre os que estaba José María Gil Robles tivo éxitos, como o Estatuto Municipal de 1924 e o Estatuto Provincial de 1925 inspirados nas reformas de Maura (1907) e Canalejas (1911). Despois, a súa actuación como Ministro de Facenda produciu graves fracasos:

- Mantivo un falso superavid do orzamento ordinario trasladando os custos das grandes obras e exposicións internacionais (Iberoamericana de Sevilla e Internacional de Barcelona) a un orzamento extraordinario moi deficitario polo que se endebedaron nos mercados internacionais.

- Mantivo un cambio artificialmente alto da peseta coa Libra exterlina como símbolo de prestixio... que fixo perder competitividade ás exportacións españolas e malgastou recursos do Tesouro mercando pesetas devaluadas nos mercados internacionais.

En síntese, a ditadura de Primo de Rivera asentou moitas das prácticas corruptas e ineficientes que se institucionalizaron coa posterior ditadura franquista, disimuladas polo control da prensa e a propaganda favorable que se afectou a moitas análises historiográficas de ambos períodos e mesmo á formación de sucesivas xeracións de docentes. Sirva de exemplo a imaxe negativa que reflicten os libros de texto sobre o breve goberno do xeneral Berenguer que pretendeu restaurar a legalidade liberal. Para iso, anulou as sancións a profesores universitarios, oficiais do exército e outros profesionais perseguidos pola ditadura de Primo, permitiu o retorno dos exiliados e restaurou as autoridades anteriores ao golpe de estado, a Constitución de 1876 e anunciou eleccións... Un programa semellante ao que aplicou Adolfo Suárez entre 1976 e 1977 para a transición á democracia. Só que o ministro de Facenda Manuel de Argüelles impuxo a austeridade orzamentaria suspendendo a construción de liñas ferroviarias e o encargo de locomotoras. Isto aumentou o desemprego e radicalizou aos obreiros ao tempo que aumentaba a organización dos republicanos. O vello liberal Sánchez Guerra afirmou no discurso pronunciado o 27 de febreiro de 1930 no teatro da Zarzuela de Madrid que “yo no soy republicano, pero reconozco el derecho que tiene España de serlo si quiere” porque o Rey “ha escarnecido, humillado y atropellado la Constitución”. O xeneral africanista Emilio Mola que ocupaba a Dirección Xeral de Seguridad considerou que ese discurso era a sentenza de morte da Monarquía (Preston, 2019: 240).

O propio xeneral Berenguer, ministro do Exército no gabinete presidido polo almirante Juan Bautista Aznar dende o 17 de febreiro de 1931, opúxose ao uso da

forza militar para reprimir aos manifestantes que reclamaban a instauración da República despois das eleccións municipais do día anterior. El remitiu un telegrama aos capitáns xerais das rexións militares para que mantiveran en calma as súas tropas “como garantía de que los destinos de la patria han de seguir sin trastornos que la dañen intensamente el curso lógico que les imponga la suprema voluntad nacional”. Despois o xeneral Sanjurjo, que comandaba a Garda Civil, presentouse ante o republicano Miguel Maura e limitouse a decirlle “ a las órdenes de Vd. Señor Ministro”... esa lealtade duroulle só dous anos (cit in Preston, 2019: 249).

A ditadura de Primo foi, ao cabo, como si deixáramos o goberno estatal nas folgadas mans de Bertín Osborne *y sus amigos* porque representan (?) o carácter campechano e fiestero dos españois. Imaxínade a quen favorecerían e a conta de que grupos sociais...A democracia social é un logro extraordinario que debemos defender polo benestar e a igualdade de oportunidades de toda a cidadanía acadados, precisamente, dende a consolidación da mesma a partires de 1982.